

Оксана ПЕТРУК,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
відділу навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України

Особливості нових підручників "Українська мова" для 4 класу шкіл з молдовською / румунською мовами навчання

УДК 373.3+372.881.161.2

У таких нормативних документах, як Державний стандарт початкової загальної освіти (освітня галузь "Мови і літератури") та програма зазначається, що основною метою навчання української мови як державної є формування комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність, яка є ключовою, передбачає здатність практично використовувати набуті знання, уміння і навички, а саме: уміння слухати та розуміти українську мову, використовувати мовні засоби для побудови і розуміння висловлювань, спілкуватися українською мовою у повсякденному житті, встановлювати комунікативні контакти, використовуючи вміння з усіх видів мовленнєвої діяльності.

Саме тому весь навчальний матеріал нових підручників "Українська мова" для 4 класу шкіл з молдовською / румунською мовами навчання підпорядковано реалізації мети, визначеній у Державному стандарті та програмі.

"Українська мова" для 4 класу продовжує серію підручників початкового мовного курсу для шкіл зазначеного типу. Оскільки перед школою поставлено завдання забезпечити володіння українською мовою як державною, як засобом міжнародного спілкування, то відповідно у змісті підручників домінує комунікативне спрямування.

Відомо, що в основі мовленнєвих умінь лежить знання мовного матеріалу. Його відбір і в програмі, і в підручниках здійснювався насамперед із погляду комунікативної необхідності. Тому виявилось, що в початковій школі не потрібно так багато уваги приділяти звуковому, звукобуквенному, морфологічному та синтаксичному аналізу, що забирає багато часу на уроках, а з погляду використання в процесі комунікації не є суттєвим. Однак у підручниках є відповідні завдання, які підпорядковуються усвідомленню вимови, формуванню умінь співвідносити звук і відповідну букву, будувати речення тощо.

Так само, з великого розділу "Будова слова" комунікативно необхідним виявилися лише знання про основу слова та закінчення як його змінну частину. Саме закінчення має найбільше функціональне значення, бо вміння змінювати і правильно вживати слово в потрібній граматичній формі поряд зі сформованим словниковим запасом є чи не найважливішими знаннями й уміннями у процесі оволодіння будь-якою другою мовою.

Реалізація поставлених у програмі завдань та розуміння усіх взаємозалежностей у формуванні комунікативної компетентності молодших школярів зумовили нові підходи не лише до відбору змісту, а й до його презентації в підручниках.

Компетентнісний, особистісно зорієнтований, комунікативний і текстоцентричний підходи були визначені нами як концептуальні. Вони знайшли своє відображення в текстовому матеріалі, навчальних вправах та методичному апараті підручників.

Підручники складаються з двох частин. Перша – "Мова і мовлення. Правопис" – спрямована на подальше розширення і поглиблення знань учнів про українську мову, її мовні одиниці та на формування комунікативної компетентності. Друга частина "Читання і розвиток мовлення" призначена для формування читачьких умінь та навичок четвертокласників. Розглянемо особливості кожної частини.

Оскільки вивчення мовного матеріалу розпочинається з відповідно сформульованої назви параграфа, а навчальний процес повинен мати особистісно зорієнтований і комунікативно спрямований характер, у нових підручниках ми відійшли від традиційних суто мовних формулювань. Натомість пропонуються назви, які відображають практичне спрямування у навчанні української мови і мовлення. А саме:

- ◇ "Користуємося алфавітом, пояснюємо вживання великої букви. Читаємо й пишемо";
- ◇ "Розрізняємо букви рідної й української мови. Перекладаємо українською, пишемо";
- ◇ "Читаємо, складаємо речення за малюнком. Змінюємо закінчення іменників";
- ◇ "Спостерігаємо за роллю дієслів й уживаємо їх у мовленні" тощо.

Вважаємо, що подібні формулювання назв параграфів обумовлюють і спрямовують навчальну діяльність учителя й учнів, орієнтують на оволодіння конкретними видами мовленнєвої діяльності, відображають розвивальний характер і прикладну спрямованість навчання української мови.

У процесі опанування української мови як другої, неспорідненої, в учнів мають бути сформовані вміння використовувати мовний матеріал у чотирьох видах мовленнє-

вої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні та письмі. Як відомо, основою формування вмінь є знання, опанування учнями мовного матеріалу.

Однією із суттєвих ознак нових підручників української мови для 4 класу є спосіб презентації навчального матеріалу. У підручниках продовжено започаткований авторами підхід – навчання української мови на основі використання текстів різних жанрів і стилів. Найпоширенішими є науково-популярний стиль, що використовується у лінгвістичних текстах, та художній, характерний для оповідань, віршів, літературних казок, що також широко представлені в підручниках. Використання текстового матеріалу має не лише інформаційне значення, а й показує, як функціонують мовні одиниці у мовленні.

Відомості про мовний матеріал у підручниках для шкіл з навчанням молдовською / румунською мовами подано у вигляді розповідей дідуса Лінгвіста, робота Кіберика, бесід Гугуце й Галинки або Санду й Марійки. Як і в попередніх підручниках (для 3 класу), ці персонажі "супроводжують" учнів у процесі навчання української мови, ведуть із ними діалог, розповідають про мовні явища, міркують, звертають увагу на функціонування мовних одиниць у художніх текстах, які пропонуються для слухання й читання.

Такий виклад матеріалу цікавий і доступний для сприйняття 9–10-річними учнями, дає змогу розкрити практичну значущість виучуваних мовних одиниць і категорій, має виразне особистісне та комунікативне спрямування. До того ж, усвідення текстів лінгвістичного характеру (розповідей дідуса Лінгвіста) буде значною підмогою учителю під час підготовки і проведення уроків. Йому не доведеться шукати додаткову інформацію, готувати тлумачення того чи іншого мовного явища.

Ми вважаємо, що текст є основною і найбільш оптимальною одиницею, опора на яку дозволяє поєднати презентацію мовних знань із розвитком усіх видів мовленнєвої діяльності. Уміщені в підручниках тексти дають можливість учителю проводити комплексну багатоцільову роботу з формування і розвитку мовленнєвих умінь учнів. Яким же чином раціонально організувати роботу над текстом?

П о - п е р ш е, текстовий матеріал слугує для *слухання-розуміння* учнями. Перед тим, як прочитати текст, учитель ставить завдання, щоб слухання учнів не було пасивним. У підручниках передбачено такі дотекстові запитання. Наприклад:

◇ "Послухайте діалог і скажіть, що порадила Галинка Гугуце" (впр. 6, с. 6);

◇ "Послухайте текст. Поміркуйте над запитаннями дідуса Лінгвіста і дайте відповіді" (впр. 51, с. 17);

◇ "Послухайте вірш Галини Малік і скажіть, що переплутав хлопчик" (впр. 146, с. 54) і под.

Після зразкового прочитання тексту вчителем або спеціально підготовленим учнем обов'язково ще раз озвучується поставлене раніше запитання, на яке діти дають відповідь. Потім до учнів ставляться запитання на розуміння фактичного змісту тексту. У підручниках це післятекстові запитання. Наприклад:

◇ "Про які слова розповів дідусь Лінгвіст? Чи є такі в молдовській мові?" (впр. 69, с. 23);

◇ "Яке запитання Гугуце поставив дідусеві Лінгвісту? Яку відповідь одержав?" (впр. 102.2, с. 37) і под.

Зважаючи на рівень підготовки учнів у класі, вчитель може доповнювати наявні в підручниках запитання власними.

П о - д р у г е, на основі тексту відпрацьовуються *вміння* учнів *читати*. Робота з формування і розвитку читальських умінь проводиться на спеціально відведених уроках читання (на кожному 4-му уроці), про це йтиметься пізніше. Але й на уроках мови учні мають читати. Це може бути вибіркоче читання, читання мовчки невеликого тексту, читання таблиць та схем і под. І обов'язково цьому має передувати завдання: навіщо учні читають текст або його частину, з якою метою? Наприклад:

◇ "Хто часто вживає слова у переносному значенні? Знайдіть і зачитайте, як про це написано в тексті" (до впр. 79.1, с. 28);

◇ "Знайдіть у тексті і зачитайте, які приклади навела Галинка, щоб відповісти на запитання Гугуце" (до впр. 62, с. 21);

◇ "Яку відповідь одержав Гугуце? Знайди і зачитай її" (до впр. 102.2, с. 37) і под.

Таким чином, читання учнів буде вмотивованим. Для виконання завдання їм доведеться побіжно перечитати текст, щоб знайти необхідну інформацію (а це дуже важливе вміння), вони "орієнтуватимуться" у змісті тексту і, крім того, знайшовши та озвучивши відповідь, учні ще раз повторять матеріал, що необхідно для його усвідомлення.

П о - т р е т ь е, тексти є зразками комунікативної поведінки. Здебільшого вміщені лінгвістичні тексти є діалогами: дідуса Лінгвіста й учнів, Галинки й Гугуце, Марійки і Санду тощо. Крім інформації про мовні одиниці, ці тексти ілюструють способи встановлення комунікативних контактів. Слухання і розігрування таких діалогів сприяє формуванню *умінь діалогічного мовлення*. Яким чином залучити до розігрування діалогу весь клас? Наприклад, учнями ставиться завдання: "Розіграйте діалог Гугуце і Галинки". Учитель інструктує дітей (це особливо важливо на початку навчального року, коли після канікул дітям важливо пригадати весь "алгоритм" роботи з діалогом): "Сусіди по парті, розподіліть між собою ролі, ще раз мовчки перечитайте кожен свої слова. Напівголосно потренуйтеся розіграти діалог: звертайтеся доброзичливо одне до одного, дивіться співрозмовникові в очі". Потому учні вправляються в інсценуванні розмови персонажів. Потім кілька пар розігрують діалог перед класом.

П о - ч е т в е р т е, зміст текстів доцільно використовувати для відпрацювання *вмінь монологічного мовлення*. У підручниках вміщено завдання для переказування:

◇ "Прочитай перші два абзаци тексту. Спробуй розказати, про що в них розповідається" (до впр. 61, с. 20);

◇ "Про що розмовляли діти? Перекажи текст" (впр. 236.2, с. 84) і под., а також завдання, що спонукатимуть учнів до побудови власних суджень;

✧ "Поміркуй, що тобі треба знати, щоб оволодіти писемним мовленням – уміти читати й писати" (впр. 3.2, с. 5);

✧ "Про яку частину мови розповів дідусь Лінгвіст? Що тобі було відомо раніше, а що – нове?" (до впр. 261.1, с. 94);

✧ "Які слова викликають почуття радості у вас? Розкажіть про це" (впр. 61, с. 20);

✧ "Прочитай текст. Чи погоджуєшся ти з висловленими думками?" (впр. 341.1, с. 122) і под.

По-п'яте, окремі завдання до текстів передбачають *тисування* окремих речень, абзаців, виписування прикладів, які наводилися персонажами, термінів тощо.

Таким чином, текст є тією основою, що дозволяє повідомити учням як інформацію лінгвістичного характеру, так і формувати вміння з усіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання й письма. Донести усе це до учнів допоможе спеціально розроблена система запитань і завдань.

Звертаємо увагу на те, що в підручниках відсутні традиційні правила для заучування. На нашу думку, стислі сухі визначення часто є незрозумілими й нецікавими для учнів початкових класів. Натомість пропонуються повідомлення інструктивного характеру. Наприклад:

✧ "Іменники чоловічого роду з нульовим закінченням та **-о**, відповідаючи на питання **кого? чого?**, мають закінчення **-а, -я**, якщо вони називають ... (перераховуються позиції); або закінчення **-у, -ю**, якщо вони називають ..." (див. довідничок на с. 61);

✧ "Щоб визначити в слові закінчення, потрібно змінити слово за питаннями. Наприклад: ... (наводимо приклад). Та частина, яка змінюється, і буде закінченням" і под.

Подаючи інформацію таким чином, ми наводимо певний алгоритм, показуємо, як оперувати мовним матеріалом, правильно вживати ту чи іншу мовну одиницю, спонукаємо учнів до практичного використання знань.

Відомо, що процес опанування другою мовою проходить у кілька етапів: знання → первинні (мовні) уміння → частково мовленнєві уміння і навички → вторинні (комунікативні) вміння. Тому важливим компонентом підручників є система вправ, яка спрямована на поетапне формування мовно-мовленнєвих умінь і навичок учнів і відображає природу їх становлення. Дібрані вправи адекватні тим умінням і навичкам, які мають бути сформовані внаслідок їх виконання.

Мовні вправи підручників передбачають не лише списування та маніпуляції з мовними одиницями, а й містять потенціал для інтелектуального розвитку учнів. Завдання до вправ спрямовують учнів на міжмовне зіставлення та встановлення відмінностей, зіставлення вимови й написання та формулювання висновків, застосування мовних знань на практиці тощо.

Ми вважаємо, що вкрай важливо активізувати пізнавальні інтереси учнів, формувати вміння самостійно здобувати знання і формувати власну думку з приводу тієї чи іншої проблеми, розвивати творче, аналітичне мислення. Реалізувати зазначене дають можливість завдання такого типу:

✧ "Спробуйте перевірити твердження дідуса Лінгвіста і розповісти про те, що ви робите після уроків, не вживаючи дієслів" (впр. 277.2, с. 100);

✧ "Поставте питання від іменників до тих прикметників, які пов'язані з ними. Зробіть висновок про зв'язок між закінченням питання і прикметника" (впр. 241.3, с. 86);

✧ "У другому реченні Галинка підкреслила аж шість антонімів, а Гугуце – лише два. Поміркуйте, чи правильно зробила Галинка? Доведіть свою думку" (впр. 73.3, с. 26);

✧ "Поміркуйте, де розміщено слово **метелик**: на початку словника, в кінці чи в середині? Позмагайтеся, хто з вас швидше знайде це слово" (впр. 12.2, с. 8) і под.

У нових підручниках вміщено завдання для самоконтролю та взаємоперевірки. Наприклад:

✧ "Поміркуйте, коли вживається закінчення **-ом**, а коли **-ем, -єм**. Зверте свої висновки з тим, що наведеної далі" (впр. 189.4, с. 69);

✧ "Запишіть текст, розкриваючи дужки. Обміняйтеся зошитами, перевірте одне в одного правильність записів" (впр. 222.2, с. 79);

✧ "Опишіть свою ляльку, машинку чи іншу іграшку, назва якої жіночого роду. Послухайте описи іграшок одне одного й простежте за правильною вживання прикметників" (впр. 239.2, с. 85) і под.

Основна мета навчання української мови передбачає засвоєння мови як засобу спілкування. Учитися спілкування необхідно через спілкування, комунікацію. У підручниках широко представлені вправи на комунікативне застосування мовлення, що є необхідною умовою розвитку комунікативної компетентності учнів. Це завдання типу:

✧ "Розіграйте діалоги: а) розпитайте одне одного, де провели літні канікули, з ким познайомились; б) уявіть, що у класі хтось новенький. Познайомтеся з ним / нею" (впр. 1.3, с. 4);

✧ "Запитайте одне одного, до кого ходите в гості" (впр. 133.5, с. 49);

✧ "Запитайте одне одного, хто з ким дружить у класі і вдома" (впр. 151.2, с. 56);

✧ "Запитайте одне одного, які подарунки даруєте, коли вітаєте з днем народження братика, татка, дідуса" (впр. 156, с. 58);

✧ "Запитайте одне одного, яких подарунків чекає від Святого Миколая, і дайте відповіді" (впр. 221.3, с. 79);

✧ "Побудуйте діалог, запитуючи одне одного, де працюють тато, мама, старший брат чи сестра" та под.

Комунікативні вправи передбачають роботу в парах і малих групах. Це дає змогу залучити всіх учнів до процесу спілкування. Дібрані в підручниках завдання комунікативного характеру забезпечують учням можливість висловити власну думку і бути почутим, запитати / поцікавитися думкою однокласника, подискутувати, набути досвід обстоювати власну позицію, формує навички співпраці, доброзичливого, толерантного ставлення до думки інших. Виконуючи такі завдання, учні опановують норми мовленнєвої поведінки під час встановлення елементарних комунікативних контактів і виконання певних соціальних ролей.

У підручниках для 4 класу (на відміну від 3-го) текстовий матеріал, спеціально призначений для формування читачьких умінь та пропедевтики елементарних літературознавчих знань, виділено в окремий розділ (друга частина). Це дозволило тематично організувати текстовий матеріал.

Друга частина підручників починається з надзвичайно важливого підрозділу – "Усна народна творчість", що дає можливість узагальнити той матеріал, який діти вивчали, починаючи з 1 класу, і дати нові знання літературознавчого характеру. Наступний підрозділ представлений шістьма темами і ознайомлює учнів з творами українських дитячих письменників.

Уміщені тексти різні за жанрами і тематичним спрямуванням. Це твори про природу, дітей, їхні взаємини, твори, які утверджують добро, людяність, працелюбність, ознайомлюють із традиціями українського народу. Змістове наповнення дібраних текстів сприяє формуванню в учнів моральних якостей та загальнолюдських цінностей, вихованню громадян України, які поважають державу, її національні символи, мови й культури інших народів, що мешкають в Україні, толерантно ставляться до них.

Завдання до текстів спрямовують на формування читачьких навичок (читати вголос правильно, плавно, цілими словами, виразно, розуміти зміст прочитаного) та вмінь працювати з текстом (визначати головну думку, ділити його на логічно завершені частини, складати план тощо).

Важливо пропонувати учням читати вголос для однокласників, членів родини. Таке читання набуває комунікативного характеру, оскільки учень намагається читати так, щоб зацікавити слухачів, а вони, у свою чергу, – уважно слухати, щоб зрозуміти текст.

Завдання для поглибленої роботи з текстом доцільно поєднувати з розвитком умінь говоріння (діалогічного й монологічного мовлення). У підручниках це реалізується

Петрук О. Особливості нових підручників "Українська мова" для 4 класу шкіл з молдовською / румунською мовами навчання. У статті розкрито особливості нових підручників української мови для 4 класу шкіл з навчанням молдовською / румунською мовами. Окреслено нові підходи до презентації мовного матеріалу в підручниках та його спрямованість на розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: компетентнісний підхід, комунікативна компетентність, види мовленнєвої діяльності, мовні одиниці, підручник, текст.

Петрук О. Особенности новых учебников "Українська мова" для 4 класса школ с молдовским/румынским языками обучения. В статье раскрыты особенности новых учебников украинского языка для 4 класса школ с обучением на молдовском / румынском языках. Очерчено новые подходы к презентации языкового материала в учебниках и его направленность на развитие всех видов речевой деятельности.

Ключевые слова: компетентностный подход, коммуникативная компетентность, виды речевой деятельности, языковые единицы, учебник, текст.

Summary. The article exposes the features of a new schoolbooks of Ukrainian language for 4 classes of schools with education in Moldova / Romanian languages. It describes a novel approach to presentation of language material in the schoolbooks and its focus on cultivation of all types of speech activity.

Key words: competency building approach, communicative competence, types of speech activity, language units, schoolbook, text.

